

пут већег пораста од гоноцефале из Крупачког Блата, и поред тога што су крустацеа, које поглавито служе као храна ових триклада, у много већем броју заступљене у Крупачком Блату, него по копаоничким потоцима. Исти је случај и с копаоничком *Pl. montenegrina*, која је већа и чешћа од исте врсте из Јастрепца — друго место, на коме је до сада констатована. Ово показује, да су Steinmann-ови наводи о утицају температурних односа на одељивање зона распрострањења од веће вредности од Voigt-ове конкуренције у храни и победе јачих.

Процес издвајања полифарингеалне од монофарингеалне врсте потпуно је извршен у Србији и Црној Гори, у којим областима нигде нема *Pl. alpina*, а није довршен у Бугарској, у којој се поред *Pl. montenegrina* налази и *Pl. alpina*, истина у много мањем броју од пређашње. Овакве издвојене врсте сада су у потпуно равнотежним односима, с потпуно одељеним зонама распрострањења.

СОФИЈА¹

АНТРОПОГЕОГРАФСКЕ ЦРТЕ

од А. Иширкова, Софија.

Софијско Поље је било насељено од најстаријег времена. То доказују многобројни преисторијски налази на многим местима у пољу. Први историјски насељеници Софијскога Поља били су Трачани. Њих су у III веку пре Христа покорили Келти, од којих су добили келтско име Серди. Када су се Римљани настанили у данашњој Бугарској у половини I. века по Хр., софијска је околина образовала стратегију Сардика (*Σαρδική*). Онда је главно насеље Серда, које је било на месту данашње Софије, као седиште управитеља стратегије, добило велики значај. Али Софија свој развитак датира од римског државног и градског организатора императора Трајана, који је главно насеље Серда преобратио у град. Од тада се зна име града, Сардика у латинских натписа и Сардика у грчких. Трајан је Сердики додао још назив *Uria* и издао градске уредбе, које су одговарале јелинским. Име Сардика по Томашеку стоји у вези са појмом „укоритъ“, а по Младенову са „стадо, черда“.

Од почетка II века, када су Римљани подигли путеве и уводили ред и мир у земљи, настало је и брже развиће Сердике, а када је Аурелијан (270—275) од Сердике створио главни

¹ Литература: проф. *Dr. К. Јиречек*, Княжество България, кн. II, стр.1—58; проф. *Dr. Г. И. Кацаровъ*, Приносъ къмъ старата история на София, София 1910; проф. *Dr. А. Иширковъ*, Градъ София прѣзъ XVII вѣкъ. София 1912; *А. Иширковъ*, Статистични бѣлѣжки върху населението въ София (Списание на Българското Икономическо Списание, Год, IX (1905), кн. 8. и 9.)

град Дакије; која је заменила старе провинције Мизију и Тракију, настала је нова ера у њеном развићу. Аурелијан је уредио или управо обновио императорску благајницу у Сердики, где је држан новац за области Доњег Дунава и грчких европских провинција. У почетку IV века Константин Велики често се бавио у Сердики и многи су закони датирани одатле, а године 343—344 у Сердики је одржан велики црквени сабор, на коме је решен спор о учењу Аријева; на сабору је присуствовало 356 епископа. Али је тај развитак био насилнички нарушен од Хуна под Атилом; они су 447. год. Сердику поробили и попалили. Град је обновио император Јустинијан и сигурно од његова времена датира тврђава, чији се остаци и сада виде местимице поред Владајске Реке.

У Софијскоме Пољу, кроз које теку многобројни потоци, што силазе од планина, које га ограђују, тече по средини и река Искар; у њему је много погодних места за насеља. Данашња Софија осим обичних погодаба за насеље има и једну особиту: минералне изворе, који су се славили у свима временима. Али да се насеље данашње Софије издигне над осталима у пољу и постане центар Софијскога Поља и далеких крајева највише је допринео његов згодан положај у пољу, јер се нигде тако не укрштају путеви у пољу као у Софији. Главни војнички пут Београд—Цариград иде софијском терасом, која предваја равницу и брежуљкасто земљиште. Пут, који је водио из Македоније и од Пауталије, данашњег Ћустендила, кроз владајски пролаз, иде најобичније по равници између Владајске и Берловске Реке, која га изводи право у Софију међу две реке. Исто вреди и за путеве прекобалканске и за пут од Самокова. Многобројни путеви, који воде у Софију, учинили су је од најстаријих времена важном тачком, од које се могло да господари и општи са земљама, у које су водили путеви из ње. Ни у једно доба између Софије, Ћустендила, Ниша и Пловдива с једне стране и Дунава с друге стране није се развио град као Софија, што доказује, да је ту центар јаког укрштавања путева великих области. И при највећим историјским догађајима он је сачувао свој значај пуних 19 векова. Он је био више пута рушен, али ускоро опет обнављан и брзо је постајао богатим и лепим. Народна традиција расправља, да је над Софијом девет пута сејан јечам, а раскопине у граду показују јасно, да се варош подизала после сваког разоравања.

Сердика је постала бугарским градом у доба Крума. Тај енергични и увиђавни бугарски цар заузео је Сердику 809 г. и тиме је ударио основ превласти над бугарским Словенима у Мизији, Тракији и Македонији. Бугари су Сердику назвали Средец, Oescus — Искар. Византинци су пак од бугарског Средац начинили *Градница*. У том веку, када се политичка моћ Бугара пренела у југозападну Македонију, Средец је био неко време седиште бугарског патријарха. У упорној борби Симеуна

са Василијем Бугароубицом Средац је са многобројним околним тврђавама, међу којима је Бојанска заузимала видно место, играо важну улогу. У доба византијске владавине (1018—1186) Византинци су увидели велики значај Средца, створили су од њега полазну тачку за своје походе у Србију и Угарску, а да би ослабили војничко бугарско насеље, преселили су у околину Средца Печењеге и Србе. Вероватно, од тих Срба датирају имена Српско Село и Српски Самоков. Када су устали Бугари 1186 г. под вођством браће Петра и Асена, заузели су и Средац 1190 год. Од тога времена па до доласка Турака Средац је остао бугарски. При крају другог бугарског царства Средац је почео да се зове *Софија* по имену цркве Св. Софије, за коју прво сигурно извешће имамо од 1329 год. То је име остало и до данас, ма да су неки наши књижевници хтели да обнове стари назив Средац. Под Бугарима Софија је била увек важан митрополијски град са многим црквама, међу којима је угледно место заузимала и до сада делимиче у развалинама очувама Света Софија и Свети Ђорђе; Скилица спомиње још цркве Св. Јован и Св. Лука. Варош је била велика, центар трговине и индустрије. Последњих година бугарског царства Софија је била јабука раздора међу браћом Страцимиром и Иваном Шишманом, док је најпосле нису заузели Турци 1386 год. Извештај Лала Шахина султану Мурату од 1384 год. најбоље нам показује стање Софије у бугарско доба.¹ И Француз Bertrandon de la Broquière, који је прошао кроз Софију 1433 год., на путу из Свете Земље у отаџбину, хвали Софију као најлепши град у Бугарској и вели, да се по остацима тврђаве види, како је слава Софије била још много већа.

Најпре је било мало Турака у Софији, али после похода Владислава III, 1443 год., када је његова војска, потпомогнута од Срба и Бугара, стигла до Тракије и попалила и опљачкала Софију, почиње да се насељава турски елеменат у вароши и у идућим вековима варош добива турски карактер.

Када су Турци прешли Дунав и Саву и на далеко про-

¹ „Тврђава је силна, здрава и веома јака... Она је била стално главна резиденција свих војних старешина, великаша и др. Софијска је котлина веома изобилна земљорадничким и сточарским производима, за дуго време може да храни огромну армију... Индустријских установа, заната и радioniца у Софији има доста, ту се израђују танке и дебеле вунене и памучне материје, којима се одевају како војници, тако и многобројно становништво, које ту живи. Софија, опкољена блиским планинама, има изобила хладне планинске воде за пиће становништва и за многобројна стада, којима су ови крајеви особито чувени. Климат је добар, умерен и веома здрав. Воћа сваке врсте и винограда има у изобилју. Трговина је у вароши доста развијена, јер се са сваке стране као пијавице увлаче путеви, којима се крећу тамо-амо путници — трговци, трговачки каравани са различитом робом и производима, који се раде у Софији и разашилу у свима правцима за Румелију и даље... На тај начин Софија и Софијско Поље престављају праву рајску башту јабука. Осим тога у самој Софији има и минералних топлих извора, који служе за случај болести становништва, које је доста лепо, једно и весело...“

ширили своје царство, видели су важност централног положаја Софије, те су је начинили седиштем румелиског беглербега, коме је било подчињено 26 санџакбегова. У току четири века Софија је била главни град готово на целом полуострву; само Босна и Грчка нису спадале под власт румелиског беглербега. Пошто је резиденција беглербегова била у Бугарској, путници XVI, XVII и XVIII века називали су Софију престоницом Бугарске. Најславније доба за Софију био је XVI век. Многи везири, беглербегови паше, који су стекли велика богатства за време похода по Угарској и Аустрији, задржавали су се у Софији као чиновници или као грађани; подигли су многе богоугодне и јавне зграде у вароши. Зато је Софија чинила јак утисак на путнике XVI и XVII века многобројним џамијама, каравансерајима, хановима, болницама, бањама, амамима, чешмама и водоскоцима. Али су улице биле запуштене: уске, криве, без калдрме, приватне куће биле су мале и рђаво саграђене. Трговина је била велика, било је многих трговаца и занатлија страних, међу којима су прво место заузимали Дубровчани, Јевреји и Јермени. Број Јевреја, који су се преселили у Софију највећма у XVI веку, био је већ велики и путници пишу, да су Јевреји узели у своје руке трговину у вароши. У XVI и XVII веку број становника у Софији био је око 50.000, али је после почео да се смањује. Са смањивањем Турака услед многобројних похода и др. почео је да се увеличава број Бугара. До танзимата многи су се Бугари у Софији користили привилегијама као соколари, војници, маденције и др. У Софији у сва времена било је свега у изобиљу и живот је био веома јевтин. То нам доказују путници а и народна изрека вели „София ефтиния“.

Каква је била Софија пре ослобођења Бугарске показују нам Ами Буе 1837 г. и Каниц 1871 г. Блиска околина вароши била је заузета турским гробљима, унутра су улице биле криве, а калдрма пуна рупа и блата. На месту трга издизале се огромне гомиле ђубрета скупљеног од стотине година. Старе монументалне грађевине, сведоци славних времена, биле су разрушене и у развалинама.

Пре ослобођења, према турским службеним књигама, у Софији је било 3107 кућа, од којих је било 1369 турских а 1737 хришћанских и јеврејских. Према црквеним подацима Бугари су бројали 1022 куће и 1150 породица. Ако се рачуна по 6 душа на породицу број би Бугара био 6900.

23. децембра 1877 генерал Гурко заузео је Софију; у октобру идуће године пренета је централна окупациона управа из Пловдива у ново проглашену престоницу кнежевине Бугарске, а 1. јула 1879 год. ступа први бугарски кнез Александар I. у своју престоницу.

Идеја да Софија буде престоница кнежевине Бугарске јављала се често. Још у турско доба, када је постала самостална бугарска егзархија, почело се говорити да би боље било, ако

се црквени и књижевни центар бугарскога народа пренесе из Цариграда у саму Бугарску. То се на првом месту тицало Софије као вароши најподесније за ту цел. И у цариградској конференцији (1876. г.) Софија се предвиђала као главни град југозападне аутономне Бугарске. А када се по берлинском уговору распала сан-стефанска Бугарска и постала Бугарска кнежевина, кнез Дондуков-Корсаков под утицајем професора М. Дринова предложио је Софију за престоницу кнежевине. Он је писао руском војном министру, поводом тога случаја, поред осталог и ово: „Само се одатле (Софија) може стално да врши политичко уређење бугарскога народа у Румелији и Македонији и да се према времену предузимају средства за могући мир... Треба знати, да и у војничком погледу град (Софија) има више преимућства но Трново“.

Руска управа и бугарско народно представништво усвојили су мишљење Дринова и кнеза Дондукова-Корсакова о великом политичко-народном значају Софије и начинили је престоницом кнежевине и истовремено и центром бугарских земаља.

Од тога акта биће најплодоноснијих последица по сав бугарски народ. Од Софије су подједнако удаљене бугарске земље у слободној Бугарској и у Турској, Софија их јако спаја, делимице политички, делимице духовно и економно. И у колико се више развија железничка мрежа на Балканском Полуострву, толико ће већи значај добити Софија. Престоница Бугарске биће срце у тој мрежи, а путеви артерије, којима се креће материјални и духовни живот. И у колико више напредује Софија, срце Бугарске, у толико ће се силније и даље осетити њен утицај.

Када је Софија постала бугарском престоницом била је великим делом у развалинама. Ево како проф. Јиричек описује нову престоницу: „Прве зиме по доласку кнеза бугарска престоница је изгледала гора но у доба Ами Буе-а. Опустеле џамије, у пола разрушене караван-сераји, скоро изгореле зграде, пространа турска гробља и рђав изглед много преправљаних или привремених државних зграда остављале су тужан утисак. Јужни део био је потпуно пуст; тамошњи турски грађани, за време битке, беху избегли, а руски војници, ради огрева, извукли дрвени материјал, те се остатак зграда беше ускоро преобратио у развалине. Неравне гомиле од земље показиваху места некадашњих кућа. У кишно доба кола западаху по разривеним улицама, а ноћу је било и при сувом времену опасно ићи сам због многих отворених бунара у трави и корову некадашњих дворова.

Први званичан попис становништва у Софији био је 1. јануара 1881 год. Онда је Софија имала 20.501 житељ, од којих је било 1031 војник. Али је од тада становништво Софије почело нагло да се умножава, особито у периоду 1888 год. до 1893 год., када се Софија спојила железничком пругом

са Цариградом, средњом Европом и Црним Морем код Бургаса. Становништво се увеличало у главном придолажењем из унутрашњости и са стране. Софија расте на штету многих бугарских вароши, чије се становништво смањује. Према попису од 1910 год. број житеља 102.769 показује, да се становништво Софије улетостручило у току од 30 година. Прираштај становништва досељавањем из унутрашњости и са стране, највише из Македоније, састојао се више од мушких но од женских. Становништво Софије, као и у већини главних вароши Балканског Полуострва, било је увек веома различито по народности, али се примећује нагло увеличавање процента Бугара. Год. 1881 он је био 64·6,%, али у 1901 год. већ 77·75% и последњи проценат се задржао готово исти и до данас.

Али напредак Софије последњих 30 год. не запажа се само у брзом прираштају становништва; варош се обогатила, подигла се културно и постала уређеном. У Софији се подигоше многи кредитни заводи са великим капиталима, има богатих трговаца и индустријалаца, софијанци предузимачи удружени у многобројна акционарска друштва подижу железнице, пристаништа, путеве, мостове и велике јавне грађевине. Софија је постала културни центар Бугара. У њој има свих врста нижих, средњих и виших школа. Брижљиво се подижу музеји и збирке. Варош има канализацију, водовод, електрично осветлење, електричне трамваје и многе су улице добро калдрисане. Остаје да се калдрмишу и остале улице, како би тиме Софија одговарала добро уређеним западно-европским варошима. Варош има добар план и кресе је лепе, местимице готово монументалне, грађевине. Остаје да се подигне универзитет, нов дворач, поједине зграде, за разна министарства, судску палату, гимназије и др. како би се украсила варош и испунила многобројна празна места која данас постоје у најлепшим деловима Софије.

Софија захваљује за свој брзи развитак у главnome овим својим преимућствима:

1.) Што је на раскрсници многобројних путева, а то је било од великог значаја у свима временима. Раније су се ту састајали многи каравански путеви и друмови са свих страна, а сада се поступно замењују железничком пругом.

2.) Централизацији, која влада у нашој управи и која привлачи све у Софију, те је она постала у прво доба важна чиновничка и гарнизонска варош. Повећање становништва изазвало је већу потребу за намириницама, а тиме је дата основа за развијање трговине и индустрије.

3.) Развијеној трговини и индустрији. Док су прва два фактора потпомогла да порасте и да се подигне Софија, трговина и индустрија, које се брзо развијају, осигураће развитак вароши и њено непрекидно растење и напредовање.

Софија је не само престоница Бугарске, административан и политички центар државе, него је још и главна тачка саобраћаја и трговине.

По физиономији вароши може се рећи да се Софија развија као велика варош. У центру вароши налазе се најбоље и највеће грађевине као : банке, државна надлештва, магацини и др. На периферији вароши, у близини фабрика, подижу се раднички станови, као што је случај код војничког арсенала, железничке станице, њеног арсенала и др. Пошто чиновници у Софији не станују у надлештвима где служе и пошто су касарне распоређене у неколико крајева вароши, то свуда има лепих чиновничких и официрских кућа и зато се Софија у свима својим деловима лепо подиже. Како су поскупела места у Софији и порасле дације, настала је знатна промена у подизању кућа : место малих једно-двоспратних кућа са пространим дворовима и баштама, које одговарају досадањој навици Бугара да живе сами у својим кућама, подижу се велике куће са три до четири спрата, мање се проширују и и повећавају, а губе се брзо баште и дворови, које до сада даваху вароши леп изглед. Зато пак Софија добија великоварошки изглед, постаје примамљива за провинцијалце, повећава се промет по улицама, запажа се се живот и енергија. У почетку варош се развијала од Севера према Истоку и Западу, што је одговарало главном правцу ветрова и поља, али у последње време почела се ширити ка Југу и ка Северу. Софија још нема свога форума, он ће се подићи после новосаграђене велике цркве Александра Невскога, када се подигну зграде новог Народног Собрања, Универзитета, Академије и др

Срећан моменат у модерном подизању Софије представља случајност, што је регулација вароши извршена у она времена, када су цене места биле ниске, те су их лако могли откупљивати. Да је у градском савету било раније добрих и увиђавних људи, данас би Софија имала потпуно сва места за поизање друштвених и државних зграда и систематском продајом своје земље имала би велики приход и уз то би могла да регулише цене места у вароши. Али на то нико није мислио ; градски савет раздавао је и продавао своје земље по ниску цену, те је сада сâм принуђен да скупо и прескупо откупљује туђа имања за своје потребе.

ПОЛОЖАЈ И ПРОШЛОСТ ГРАДА ДРАЧА

од Др. К. Жиречека, Беч.

Приморје од ушћа реке Дрима код старога града Љеша до Валоне је широка равница, са мало узвишених и сухих места. Зими, каже се, да је све од Скадра до Валоне једна бара. У старим временима су пристаништа и средишта овога предела били или ртови или ушћа великих река. Стари Јелини